

Seksueel geweld tegen vrouwen in conflictsituaties

**Vanuit een feministisch
antropologisch perspectief**

Hanna Nawroth

hannanawroth@hotmail.com

S0963534

Bachelorscriptie Culturele Antropologie

Universiteit Leiden

Juli 2013

Begeleidt door Metje Postma

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
2. Conventies van Genève.....	6
3. Een Historische stilte	8
4. De ontwikkeling tot een politieke kwestie.....	10
5. De feministische benadering binnen de antropologie.....	11
5.1 Feminisme versus antropologie.....	11
5.2 Het feministisch antropologisch discours.....	12
5.3 Postkoloniale kritiek binnen de feministische antropologie.....	12
6. Casus: De Zuid- Koreaanse ‘ <i>Comfort Women</i> ’.....	15
6.1 ‘ <i>Ianfu</i> ’.....	15
6.2 Militaire ‘ <i>Comfort Stations</i> ’.....	15
6.3 Sociaal- Historische context.....	16
6.4 Vijftig jaar stilte?.....	18
6.5 ‘ <i>The Subaltern</i> ’.....	18
6.6 De Zuid- Koreaanse overheid, prostitutie & NGO’s.....	19
6.7 Status Quo.....	22
7. Casus: Rwanda.....	25
7.1 De Historische achtergrond van de genocide.....	25
7.2 ICTR en de getuigenissen van ‘ <i>local women</i> ’.....	26
7.3 Het belang van een context specifieke analyse.....	28
7.4 Percepties op rechtvaardigheid.....	30
8. Conclusie.....	32
9. Literatuurlijst.....	36

“In no other area is our collective failure to ensure effective protection for civilians more apparent... than in terms of the masses of women and girls, but also boys and men, whose lives are destroyed each year by sexual violence perpetrated in conflict”

(VN Secretaris- Generaal Ban Ki-moon, 2007).

Inleiding

Op 31 oktober 2000, aanvaardde de VN-Veiligheidsraad unaniem resolutie 1325 met betrekking tot vrouwen, vrede en veiligheid. VN-resolutie 1325 erkent voor het eerst in de geschiedenis dat vrouwen een actieve rol te spelen hebben in de preventie, beheersing en oplossing van gewapende conflicten en roept internationale vredesorganisaties op om vrouwen volop te betrekken bij conflictoplossing, vredeshandhaving en vredesopbouw. VN-resolutie 1325 erkent ook het bestaan van seksueel geweld gericht tegen vrouwen en meisjes in gewapende conflicten en de gevolgen hiervan voor duurzame vrede en ontwikkeling. Bijzonder is vooral het verband dat gelegd werd tussen de veiligheid van ‘individuele’ vrouwen, en de bedreiging van de internationale vrede en veiligheid.

In latere VN resoluties 1820 (2008) en 1888 (2009) wordt de verantwoordelijkheid van staten om een einde te maken aan de straffeloosheid omtrent het systematisch gebruik van seksueel geweld in conflictsituaties benadrukt. Bovenstaande resoluties zijn een afspiegeling van de ‘recente’ morele afkeuring van de internationale gemeenschap met betrekking tot het gebruik van deze vorm van geweld. Van belang om hierbij te vermelden is dat het hierbij gaat om resoluties met een normatief karakter. *“Resolutions adopted under Chapter VI, including thematic resolutions such as Resolution 1325, are of a non-coercive nature. Rather, they carry a normative imperative that is intended to influence behavior (in the short or longterm) at both the international and national levels”*

(Tryggestad 2009:6).

In tegenstelling tot de aandacht voor deze problematiek is het gebruik van seksueel geweld in conflictsituaties geen recent verschijnsel. Voorbeelden van het eeuwenlange, grootschalige gebruik van seksueel geweld tegen vrouwen in oorlogssituaties kunnen worden gevonden in de documentatie van zowel historische als recente oorlogen (Gottschall 2004:130). Pas sinds de jaren negentig van de vorige eeuw staat echter het gebruik van seksueel geweld als oorlogswapen hoog op de internationale politieke agenda. De directe aanleiding voor de grote internationale aandacht voor deze problematiek, waren de wrede daden die tegen vrouwen werden begaan tijdens het conflict in het voormalig Joegoslavië. Een belangrijke rol was hierbij weggelegd voor de media, die berichtten over het bestaan van ‘Servische verkrachtungskampen’ waar, op systematische wijze, vrouwen werden verkracht. *‘With the establishment of camps in the middle of Europe, for the single purpose of committing rape and sexual torture, violence against women has reached a new stage’* (Seifert in Stiglmeier 1994: 54).

De focus van de grootschalige internationale aandacht kwam te liggen op het gebruik van seksueel geweld als oorlogswapen. De grootschalige, systematische verkrachtingen van Bosnische vrouwen door Servische soldaten werden gezien als een belangrijk onderdeel in de Servische oorlogsstrategie (Seifert 1996: 35). Op doelbewuste en systematische wijze werd seksueel geweld ingezet voor doeleinden van ‘etnische zuivering’. Waar in het verleden seksueel geweld tegen vrouwen in oorlogssituaties vaak werd beschouwd als een onvermijdelijk kwaad, als *‘part of the spoils of war’*, werd er nu ‘nieuwe’ internationale wetgeving ontwikkeld. Het doel hiervan is het beëindigen van het heersende klimaat van straffeloosheid rondom het gebruik van seksueel geweld in conflict en post-conflictsituaties. Centraal binnen deze wetgeving staat de notie van het systematische gebruik van seksueel geweld als oorlogswapen, welke kan leiden tot de wettelijke veroordeling van seksueel geweld als misdaad tegen de menselijkheid of daad van genocide.

Dat binnen deze specifieke context de ‘stilte’ rondom het gebruik van seksueel geweld in conflictsituaties plaats heeft gemaakt voor een visie op deze specifieke vorm van geweld als oorlogsmisdaad die niet in aanmerking komt voor amnestie, wordt door Copelon gedeeltelijk toegeschreven aan racisme. *“Geopolitical factors, that this rape is being perpetrated by white men against white, albeit largely Muslim women, is occurring in Europe, and contains the seeds of a new world war, cannot be ignored in explaining the attention given to these rapes”* (Copelon 1994: 245). De massale verkrachtingen van voornamelijk Tutsi vrouwen, die in 1994 tijdens de genocide in Rwanda plaatsvonden, hebben veel minder aandacht gekregen dan de gebeurtenissen in het voormalig Joegoslavië (Copelon 1994: 245). De verklaring van de VN dat culturele factoren in de Rwandese samenleving verantwoordelijk zijn voor dit verschil (UN) is volgens Copelon slechts een gedeeltelijke verklaring voor de *‘deafening silence’* rondom de misdaden van seksueel geweld tijdens de genocide (Copelon 1994: 245).

Naast de gebeurtenissen in het voormalig Joegoslavië heeft de wereldwijde feministische lobby een belangrijke rol gespeeld bij de veranderende perceptie op seksueel geweld tegen vrouwen in conflictsituaties. De VN wereldconferentie over mensenrechten in Wenen (1993) en de Wereldvrouwenconferentie in Peking (1995), werden door vrouwenbewegingen wereldwijd gebruikt om vrouwenbelangen op de politieke agenda te zetten (Tryggestad 2009). De jarenlange lobby van feministische bewegingen in combinatie met de geschokte reactie van de internationale gemeenschap op de gebeurtenissen in het voormalig Joegoslavië, hebben een centrale rol gespeeld bij de herdefiniëring van seksueel geweld als oorlogswapen.

Hoewel de conceptie van seksueel geweld als oorlogswapen voortbouwt op eerdere wetenschappelijke feministische analyses, worden door een universele focus op seksueel geweld als oorlogswapen, sociaal-culturele aspecten veelal buiten beschouwing gelaten. *'The narrative of rape as an instrument of genocide makes it difficult to ask why the rapes happened, how the rapes might have been connected to various social relations and structures that predated the genocide and what women did to negotiate and resist sexual violence'* (Buss 2009: 58). Internationaal politiek beleid ondergraaft daarmee mogelijk het oorspronkelijke doel van het Westers feminisme, namelijk het universeel beëindigen van de structureel ongelijke genderverhoudingen in de patriarchale samenleving die volgens hen de oorzaak zijn van *'gendered violence'* (Seifert 1996; Brownmiller 1975). Seksueel geweld tegen vrouwen moet binnen een lokale context worden geanalyseerd om te kunnen vaststellen op welke manier dit geweld kan worden beëindigd. Het incorporeren van 'standaardoplossingen' in bijvoorbeeld VN vredesmissies wordt vanuit het feministisch antropologisch perspectief bekritiseerd. *'While these attempts are noble, such broad overviews obscure the local realities of girls and women experiences in conflict zones by proposing universal solutions that ignore the particularities of culture and place'* (Dewey & Germain 2012: 52).

Een ander, problematisch aspect van een universele aanpak van seksueel geweld in conflictsituaties wereldwijd, zijn de ongelijke machtsverhoudingen die een rol spelen wanneer 'Westers' internationaal politiek beleid wordt 'opgelegd' aan anderen. Vanuit postkoloniaal feministisch perspectief wordt representatie vanuit het 'Westers' hegemonisch discours bekritiseerd, vanwege de homogenisering van 'de Ander' die hierbij plaatsvindt. *"Colonization almost invariably implies a relation of structural domination, and a suppression- often violent- of the heterogeneity of the subject(s) in question"* (Mohanty 1984: 333).

In principe ontnemt een dergelijke homogenisering van beleid vanuit 'Westers perspectief' zoals gezien vanuit het postkoloniaal perspectief 'de voormalige koloniale onderdanen' hiermee de kans om voor zichzelf te spreken, waarmee opnieuw onderdrukking plaatsvindt. Om binnen bovenstaande context te onderzoeken in hoeverre de opvatting van verkrachting als oorlogswapen en de daaruit voortvloeiende VN resoluties, een struikelblok of juist een hulpmiddel zijn bij het beëindigen van seksueel geweld tegen vrouwen in conflictsituaties, kom ik tot de volgende onderzoeksvraag:

Kunnen VN resoluties en 'nieuwe' internationale wetgeving met betrekking tot seksueel geweld in conflictsituaties een universeel hulpmiddel zijn voor vrouwen in hun strijd tegen seksueel geweld, of ontnemt 'internationale' wetgeving en de perceptie op seksueel geweld als 'weapon of war' juist 'agency' aan vrouwen in het aanpakken van deze problematiek binnen hun eigen cultuur?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden bespreek ik binnen deze scriptie eerst de geschiedenis met betrekking tot de internationale wetgeving op het gebied van seksueel geweld, en zoek een verklaring voor het feit dat seksueel geweld tegen vrouwen in conflictsituaties tot in de jaren negentig van de vorige eeuw door de internationale politiek systematisch is ‘genegeerd’. Vervolgens beschrijf ik de feministisch theoretische visie op seksueel geweld, welke een belangrijke rol heeft gespeeld in de politicisering van dit onderwerp, en een grote invloed heeft uitgeoefend op de huidige perceptie binnen de VN van seksueel geweld als ‘oorlogswapen’.

Door vervolgens binnen twee casussen met een feministisch antropologische lens naar deze problematiek te kijken, waarin de focus ligt op de lokaal sociaal- culturele context en postkoloniale thema’s rondom representatie, kom ik tot een antwoord op mijn vraag.

Conventies van Genève

Al eeuwenlang wordt het gebruik van seksueel geweld tegen vrouwen in oorlogssituaties verboden door internationale verdragen met betrekking tot gewapend conflict (UN 2000:6). Onderdeel van deze verdragen zijn de recentere conventies van Genève uit 1949, die in het vervolg op de Tweede Wereldoorlog door het Rode Kruis zijn geïnitieerd. De verdragen van Genève zijn onderdeel van het internationaal recht en bepalen de rechtsregels ten tijde van gewapend conflict. Dit kan zowel een internationaal als een niet- internationaal conflict betreffen. De vierde conventie van Genève verwijst specifiek naar geweld tegen vrouwen, en ook seksueel geweld wordt genoemd. *“Women shall be especially protected against any attack on their honour, in particular against rape, enforced prostitution, or any form of indecent assault”* (Vierde Geneefse conventie, artikel 27 in Women2000: Sexual Violence and Armed conflict: United Nations Response).

Hoewel hieruit blijkt dat men op de hoogte was van het feit dat vrouwen in conflictsituaties een verhoogd risico lopen om het slachtoffer te worden van seksueel geweld, wordt deze vorm van geweld niet expliciet genoemd onder de zogenaamde ‘ernstige schendingen’ in de verdragen. Deze ‘ernstige schendingen’ hebben een speciale betekenis binnen de hiërarchische structuur van de verdragen, vanwege de verplichting van staten om deze misdaden te vervolgen. Ook vallen alleen ‘ernstige schendingen’ van de Geneefse verdragen onder universele jurisprudentie, zodat deze door internationale tribunalen kunnen worden vervolgd. *“The absence of express reference to sexual violence as a grave breach is a reflection of the international community’s historical failure to appreciate the seriousness of sexual violence during armed conflict”* (Women2000).

Hoewel de categorie misdaden die wel worden gedefinieerd als ‘grove schendingen’, zoals marteling en onmenselijke behandeling, breed genoeg zijn om verkrachting en seksueel geweld in onder te brengen, is het van belang dat seksueel geweld op zichzelf wordt gedefinieerd als een ernstige misdaad. *“It is important that rape be recognized as a form of torture in order to remove the ambiguity*

that is the legacy of sexism and to place the crimes against women on par with crimes against men” (Copelon 1994: 250). Bezien vanuit feministisch perspectief is ook het feit dat de conventies van Genève seksueel geweld definiëren als een misdaad tegen de ‘eer’ van de vrouw problematisch, omdat dit impliceert dat een verkrachtte vrouw een onteerde vrouw is (Women2000). Niet alleen wordt de ernst van de misdaad getrivialiseerd door verkrachting niet te definiëren als een geweldsdelict, ook zou het betekenen dat deze ‘eer’ iets is dat door mannen van vrouwen kan worden afgenomen. *“Honor implies the loss of station or respect; it reinforces the social view, internalized by women, that the raped woman is dishonorable”* (Copelon 1994: 249).

Percepties op concepten van ‘eer’ en ‘schaamte’ binnen samenlevingen kunnen zowel vanuit feministisch activistisch als vanuit een feministisch antropologisch perspectief echter niet worden genegeerd wanneer het gaat om het gebruik van seksueel geweld in conflictsituaties. De culturele waarden die belichaamt worden door vrouwen zijn vanuit dit perspectief gezien namelijk één van de belangrijkste verklaringen voor het gebruik van seksueel geweld in conflictsituaties. *‘Indeed, war rapes in the former Yugoslavia would not be such an effective weapon of torture and terror if it were not for concepts of honor, shame, and sexuality that are attached to women’s bodies in peacetime’* (Olujic 1998: 31).

De focus op de bescherming van ‘kwetsbare’ vrouwen binnen de verdragen van Genève reflecteren bestaande genderverhoudingen in de patriarchale samenleving, waar het de taak van mannen is om ‘hun’ vrouwen te beschermen in tijden van oorlog. *‘Thus the provisions appear to be more about the role of the "male warrior" during armed conflict than about recognizing sexual violence as a violation of the rights of women and prohibiting it’* (Women2000) De vraag naar de oorzaak achter het gebruik van seksueel geweld in conflictsituaties wordt niet gesteld, wat benadrukt dat verkrachting historisch gezien wordt als een ‘ongelukkige’ maar tegelijkertijd ook ‘onvermijdelijke’ bijkomstigheid van oorlogssituaties.

Een historische stilte

(het feministisch perspectief op seksueel geweld tegen vrouwen)

Ondanks de oprichting van de VN in 1945 blijft het binnen de VN lange tijd 'stil' rondom het probleem van seksueel geweld. Pas in 1974 werd er binnen de VN een verklaring aangenomen waarin werd gewezen op het lijden van vrouwen en kinderen in conflictsituaties, een expliciete verwijzing naar seksueel geweld ontbrak echter. Staten werden enkel gewezen op hun eerdere verplichtingen ten aanzien van de bescherming van 'kwetsbare' vrouwen en kinderen, zoals genoemd in de Geneefse Conventies van 1949. *'...concern over the situation of women during armed conflict was closely connected with their role as mothers and care-givers, and very limited recognition was given to issues affecting women in their own right'* (Women2000)

Dat de 'misdaden' gepleegd tegen vrouwen en meisjes in conflictsituaties door de internationale politiek 'systematisch' zijn genegeerd, wordt vanuit het feminisme verklaard door de structurele machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen binnen de internationale politiek. Seifert gebruikt een citaat van Dworkin om aan te geven hoe de visie van mannen een dominante rol speelt in internationaal politiek beleid. *'For those who have hegemony in a culture also have the power to name things. "This power of naming enables men to define, experience, to articulate boundaries and values, to designate to each thing its realm and qualities to determine what can and cannot be expressed. To control perception itself'* (Seifert in Stiglmeier 1994: 67).

Binnen het feministisch discourse wordt de conceptie van seksueel geweld als *'unfortunate byproduct'* in oorlogssituaties veroorzaakt doordat de verklaring voor deze vorm van geweld werd gezocht in de biologische mannelijke natuur. Centraal hierbij staat het idee van de zogenaamde *"pressure cooker"*, mannen zouden hierbij 'het slachtoffer' zijn van hun biologisch seksuele driften, en deze niet de baas kunnen blijven in een chaotische oorlogssituatie (Gottschal 2004: 133). Hoewel bovenstaande theorie het universele karakter van het gebruik van seksueel geweld in conflictsituaties bevestigt, geeft het geen verklaring voor de grote verschillen die er bestaan, zowel tussen verschillende conflicten als tussen individuele soldaten. Ook geeft deze theorie geen verklaring voor het feit dat de mate van het geweld dat wordt gebruikt om een verkrachting uit te voeren vaak vele malen extremer is dan het geweld dat noodzakelijk is om een verkrachting uit te voeren. *"Studies show that rape is not an aggressive manifestation of sexuality, but rather a sexual manifestation of aggression"* (Seifert in Stiglmeier 1994: 55).

Het feministisch standpunt is dat verkrachting zowel in vreedstijd als oorlogstijd een wapen is dat door mannen wordt gebruikt tegen vrouwen. In oorlogstijd is het geweld echter gericht tegen zowel de vrouw als tegen de vijand. *'Warrior rapist "vent their contempt on women" while enforcing and*

perpetuating patriarchal gender arrangements from which all men benefit' (Gotschall 2004: 130). Al eeuwenlang zijn vrouwen, zowel in vreedstijd als in oorlogstijd, het doelwit van deze specifieke vorm van geweld, waarbij daders meestal onbestraft blijven. *"Among the ancient Greeks, Romans, and Hebrews, women were often seized as prize, along with the land and livestock of the vanquished"* (Niarchos 1995: 659). De verovering van 'de vrouw' van de vijand heeft ook een belangrijke symbolische betekenis. Niarchos legt dit uit in haar artikel met behulp van een citaat van Susan Brownmiller:

"Defense of women has long been a hallmark of masculine pride, as possession of women has been a hallmark of masculine success. Rape by a conquering soldier destroys all remaining illusions of power and property for men of the defeated side. The body of a raped woman becomes a ceremonial battlefield, a parade ground for the victor's trooping of the colors. The act that is played out between her is a message passed between men—vivid proof of victory for one and loss and defeat for the other"(Brownmiller in Niarchos 1995: 661).

Het functionele karakter van seksueel geweld in conflictsituaties wordt al tientallen jaren benadrukt in feministische theorieën. Al in 1975 benadrukte Brownmiller in het boek *'Against our Will'* het instrumentele karakter van seksueel geweld tegen vrouwen in conflictsituaties. *'It is a message passed between men—vivid proof of victory for one and loss and defeat for the other'* (Brownmiller 1975: 13). Deze analyse van Brownmiller was toonaangevend voor de verdere ontwikkeling van theorieën binnen het feministisch discours, en vond aansluiting in feministische analyses van 'gegenderde ideologieën en effecten van nationalisme' (Buss: 2009). Binnen deze analyses wordt de natiestaat op symbolisch niveau gerepresenteerd door het lichaam van de vrouw, en zijn vrouwen als zodanig doelwit bij geweld gericht tegen de natie.

De erkenning van het strategisch gebruik van seksueel geweld in conflictsituaties door de internationale politiek, heeft ervoor gezorgd dat er verschillende veroordelingen zijn geweest in internationale tribunalen. De oorlog in het voormalig Joegoslavië werd beschouwd als een bevestiging van eerdere feministische analyses met betrekking tot de kwetsbaarheid van vrouwen in situaties van gewapend conflict. Deze eerdere analyses vanuit het feministisch discours hebben een belangrijke rol gespeeld, omdat deze de wetenschappelijke basis hebben gelegd voor de conceptie van seksueel geweld als 'wapen' in de strijd (Copelon 2000). De aannname van verschillende VN resoluties met betrekking tot het gebruik van seksueel geweld tegen vrouwen in conflictsituaties wordt dan ook terecht beschouwd als een overwinning vanuit het feministisch discours. *'Feminist campaigns, at the local, national and international levels have successfully politicized the private pains suffered by women and indicated that it is a matter of public concern, affecting the nature of society as a whole and the rights and freedoms of all individuals'* (Gillian Youngs 2003: 1210).

De ontwikkeling tot een politieke kwestie

(Het feministisch discours rondom de totstandkoming van de resolutie)

Tijdens de burgeroorlog in het voormalig Joegoslavië, waar verkrachtingen door Servische soldaten op systematische wijze werden ingezet in campagnes van ‘etnische zuivering’, werd er door de media en de internationale politiek voor het eerst gesproken van het gebruik van seksueel geweld als ‘oorlogswapen’. De focus van de grootschalige internationale aandacht van de media en beleidsmakers kwam te liggen op het genocidale/ etnische aspect van de verkrachtingen, en niet op het geweld dat werd gebruikt tegen ‘vrouwen’ (Copelon 2000: 223). De definiëring van seksueel geweld als oorlogswapen veranderde de publieke opinie ten opzichte van deze vorm van geweld, maar maakte het feit dat verkrachting een misdaad is tegen vrouwen ook secundair aan het aspect van ‘etnische zuivering’ (Copelon 2000: 223). Verkrachtingen van meisjes en vrouwen worden beschouwd als een ‘onderdeel’ in de bredere context van het geweld dat wordt gebruikt door strijdende partijen in conflictsituaties.

De wereld reageerde geschokt op de gruwelijke verhalen die in de media werden gepubliceerd, vooral het bestaan van zogenaamde ‘verkrachtungskampen’ riep bij velen herinneringen op aan de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog. Het seksueel geweld dat werd gebruikt in de oorlog in het voormalig Joegoslavië is helaas slechts een enkel voorbeeld van het grootschalige, universele gebruik van dit type geweld tegen vrouwen in conflictsituaties. Uniek was echter de grootschalige, wereldwijde aandacht van de media en de internationale politiek in dit geval.

‘Rape in the former Yugoslavia speaks to the universality of women’s experience in war. “Almost every motive for wartime rape is present_ rape as misogyny, rape to destroy a culture and community, rape to instill terror, rape to boost morale, rape as reward, and rape as the messenger of defeat. The only point of distinction is that rape in the former Yugoslavia has been chronicled to an unprecedented degree (Niarchos 1995: 668)

De jarenlange lobby van vrouwen- en mensenrechtenorganisaties om het geweld zowel seksueel als andere vormen van geweld), tegen vrouwen en meisjes in oorlogssituaties onder de aandacht te brengen in combinatie met de openbaarmaking van de gruwelijke misdaden gepleegd in de oorlog in het voormalig Joegoslavië en de burgeroorlog in Rwanda leidde tot de aanneming van de verschillende VN-resoluties ten aanzien van vrouwen, vrede en veiligheid. Deze resoluties, in het specifiek VN-resolutie 1820 met betrekking tot het systematisch gebruik van seksueel geweld tegen vrouwen, bouwen voort op eerdere feministische analyses, waarin het instrumentele karakter van seksueel geweld tegen vrouwen wordt benadrukt. De exclusieve focus op seksueel geweld als oorlogswapen heeft echter de aandacht afgeleid van de oorspronkelijke feministische verklaring, waarin seksueel geweld als ‘gendercrime’ wordt gedefinieerd. Internationale wetgeving richt zich op het straffen van

de daders van seksueel geweld, en niet op het aanpakken van structurele ongelijkheden tussen mannen en vrouwen in samenlevingen, die bijdragen aan dit type geweld. *‘Thus, wartime rape is viewed as an intensification, an extreme iteration, of the sexual violence that exists even when armed conflict is not present. Patriarchal hierarchies and values interact and intersect with militarization, fueling the construction of gender relations that underlie war rape’* (Farwell 2004: 394)

De veroordelingen die hebben plaatsgevonden voor het gebruik van seksueel geweld als oorlogswapen in de internationale tribunalen van zowel Joegoslavië als Rwanda, zijn het gevolg van een koppeling van het feministisch perspectief op seksueel geweld aan het systematisch gebruik hiervan in conflictsituaties. Hiermee is een belangrijk signaal afgegeven met betrekking tot de beëindiging van de ‘cultuur van straffeloosheid’ rondom seksueel geweld in oorlogssituaties. Hoewel er veel kritiek is op de (gebrekkige) implementatie van zowel VN resolutie 1325 als op latere resoluties met betrekking tot seksueel geweld in conflictsituaties, heeft de VN een duidelijk moreel standpunt ingenomen met betrekking tot dit ‘universele probleem’.

De feministische benadering binnen de antropologie

‘...the anthropological perspective seeks a “deeper” level of the emic, one in which those experiencing rape speak in their own words. Only in this way will the depiction of rape be considered as anchored in a culturally bound perspective’ (Amar & Erez in the Encyclopedia of criminology and

deviant behavior).

Feminisme versus antropologie

Als onderdeel van de bredere feministische wetenschap heeft de feministische antropologie zowel bijgedragen aan de promotie van gelijke rechten voor vrouwen, als aan het zichtbaar maken van ervaringen en perspectieven van vrouwen wereldwijd. Toch is er duidelijk sprake van een spanningsveld tussen de universele toewijding van het feminisme aan het doel om ‘gendergelijkheid’ te creëren, en het cultureel relativisme binnen het antropologisch perspectief. De uitdaging hierbij is om een balans te vinden tussen de universele rechten van vrouwen, en verschillen in culturele normen en waarden.

Binnen de feministische antropologie wordt benadrukt dat belangrijke thema's waar 'vrouwen' binnen hun eigen samenleving mee te maken hebben, niet per definitie universeel zijn. Een belangrijke kritiek vanuit de antropologie op het feminisme is dan ook de manier waarop zij 'Westerse' waarden willen opleggen aan 'de Ander'. Zo beargumenteert Helliwell dat Het 'Westers feminisme' hun eigen visie op verkrachting projecteert op anderen, door te beweren dat de praktijk van verkrachting een universeel gegeven is, en door te impliceren dat het door alle vrouwen op dezelfde manier wordt ervaren (Helliwell 2000). In haar etnografisch onderzoek van de Gerai in West- Borneo ondervond zij dat de dreiging van seksueel geweld zoals 'wij' deze kennen in de Westerse samenleving, bij de Gerai niet van toepassing is. '

This constant threat has been inscribed onto my body as a part of the Western cultural process whereby I was "girled", or created as a gendered being in a context where male and female sexualities are perceived as penetrative and aggressive and as vulnerable and self-protective, respectively' (Helliwell 809: 2000).

Helliwell beargumenteert dat de dreiging van verkrachting bij de vrouwen van de Gerai geen rol speelt, omdat de connectie tussen verkrachting, macht en status binnen deze cultuur niet bestaat waardoor de betekenis van verkrachting teniet wordt gedaan (Helliwell 2000).

Het feministisch antropologisch discours

Het feministisch discours binnen de antropologie begon met de toevoeging van het vrouwelijk perspectief aan de discipline zelf. Tot 1850 werd etnografisch veldwerk verricht door mannen waarbij uitkomsten van etnografisch onderzoek over het algemeen het mannelijk perspectief binnen samenlevingen representeerde. Ook werden tot 1920 mannelijke en vrouwelijke rolpatronen binnen culturen toegeschreven aan het biologisch sekseverschil. Na 1920 volgde er een onderkenning van het verschil tussen sekse en gender, waarbij sekse wordt gezien als biologisch bepaald en gender als een sociaal cultureel bepaald construct. Tussen 1920 en 1980 werd de categorie 'vrouw' binnen de antropologie als een homogene groep beschouwd, en speelden dichotomieën zoals man/ vrouw, publiek/ privaat of natuur/ cultuur een belangrijke rol in feministisch antropologische analyses (zie bijvoorbeeld Mead 1949).

Postkoloniale kritiek binnen de feministische antropologie

De hedendaagse discussie binnen de feministische antropologie wordt in hoge mate beïnvloedt door het post-koloniale discours rondom thema's van representatie. Er is een nieuw bewustzijn dat de categorie 'vrouw' een heterogene groep is waaraan anderen sociale categorieën zoals bijvoorbeeld klasse, ras of religie niet 'ondergeschikt' zijn. De constructie van een homogene groep vrouwen, gerepresenteerd door de 'Westerse' wetenschap wordt vanuit het postkolonialisme bekritiseerd. *"Speaking for the subaltern, whether it is "Iraqi women," "Indian women," or East Timorese*

peasants, intellectuals simultaneously construct the subaltern through a discourse that essentializes what is in reality always a diverse, heterogeneous group” (Spivak in Applerouth & Edles 2008: 818).

Spivaks kritiek op de constructie van de ‘*Subaltern*’ raakt aan nog een ander aspect binnen de problematiek van representatie, waar feministische antropologen zich de laatste jaren van bewust zijn geworden. Dit aspect heeft te maken met de machtsverhoudingen die een rol spelen bij de representatie van de ‘Ander’ door wetenschappers vanuit het “Westen”. Spivak beargumenteert dat door te spreken voor ‘*the Subaltern*’, wetenschappers in feite ‘opnieuw’ een vorm van kolonisatie uitoefenen, omdat er op deze manier een constructie plaatsvindt van identiteit en cultuur. Deze constructie bevestigt en versterkt de reeds aanwezige ‘*Subaltern status*’, waardoor zij zelf (nu en in de toekomst) niet de mogelijkheid hebben om te spreken. Hoewel deze groepen wel een stem hebben, wordt deze enkel gehoord als deze overeenkomt met het dominante discours. Als alternatief voor representatie, zou men volgens Spivak moeten werken aan het creëren van een systeem waarin het mogelijk is voor ‘*The Subaltern*’ om voor zichzelf te spreken (Applerouth & Edles 2008: 818)

De kritiek van Mohanty is vergelijkbaar met Spivaks argument, wanneer zij beargumenteert dat het ‘Westers’ feminisme een beeld creëert van een homogene groep ‘machteloze’ vrouwen, door haar ‘*Third World Women*’ genoemd. De basis voor deze homogeniteit is de ondergeschikte positie van de vrouw in de patriarchale samenleving, welke volgens Mohanty onterecht als universeel wordt beschouwd door het ‘Westers feminisme’: ‘...*It assumes an ahistorical, universal unity between women based on a generalized notion of their subordination*’ (Mohanty 1984: 344). De consequentie hiervan is de plaatsing van ‘deze vrouwen’ in een ondergeschikte rol, de culturele context van deze vrouwen buiten beschouwing latend. Deze vrouwen worden bij voorbaat als slachtoffer gerepresenteerd, waarbij er geen plaats is voor lokale cultureel specifieke betekenissen of *agency* van vrouwen zelf. ‘*The assumption of women as an already constituted, coherent group with identical interest and desires, regardless of class, ethnic or racial location or contradictions, implies a notion of gender or sexual difference or even patriarchy (as male dominance- men as a correspondingly coherent group) which can be applied universally and cross- culturally*’ (Mohanty 1984: 336).

Mohanty doet er nog een schepje bovenop wanneer zij beargumenteert dat door de representatie van ‘De Derde Wereld’ door het ‘Westers Feminisme als onderdrukt, machteloos, arm, onwetend etc.. vrouwen uit ‘De Eerste Wereld’ zichzelf impliciet presenteren als het tegenovergestelde, namelijk modern, goed opgeleid, vrij, in controle van hun eigen lichaam en seksualiteit (Mohanty 1984: 337). ‘*It is in the production of this “Third World Difference” that Western feminisms appropriate and “colonize” the fundamental complexities and conflicts which characterize the lives of women of different classes, religions, cultures, races and castes in these countries*’ (Mohanty 1984: 335). Het belang van het plaatsen van gebeurtenissen in een cultuur- historische context illustreert Mohanty aan de hand van een voorbeeld. Hiermee laat zij zien dat er bij culturele gebruiken historisch gezien

verschillende betekenissen naast elkaar kunnen bestaan. *'For example, as is well known, Iranian middle class women veiled themselves during the 1979 revolution to indicate solidarity with their veiled working class sisters, while in contemporary Iran, mandatory Islamic laws dictate that all Iranian women wear veils'* (Mohanty 1984: 347).

Het 'Westers' feminisme niet los mag worden gezien van de politieke machtsrelaties in het 'Westers' hegemonisch discours. Een essentialistische visie op *'The Third World Women'*, is niet alleen feitelijk onjuist, maar ook niet effectief als het gaat om het beëindigen van geweld tegen vrouwen. *'Male violence must be theorized and interpreted within specific societies, both in order to understand it better, as well as in order to effectively organize to change it'* (Mohanty 1984). Alleen door context specifieke analyses kunnen er effectieve strategieën worden bedacht om het gebruik van seksueel geweld tegen vrouwen te stoppen.

In relatie tot het hierboven genoemde argument van Mohanty bekijk ik in de volgende hoofdstukken twee verschillende casussen, vanuit een feministisch antropologisch perspectief. De eerste casus betreft de Zuid- Koreaanse *'Comfort Women'*. Deze vrouwen werden tijdens de Tweede Wereldoorlog gedwongen te werken in militaire bordelen die, met medeweten van de Japanse overheid, speciaal waren ingericht voor de Japanse strijdkrachten. Al meer dan vijftig jaar wachten deze vrouwen op erkenning van het onrecht dat hen is aangedaan door de Japanse overheid, en recent is de stilte rondom deze kwestie doorbroken door deze vrouwen met behulp van lokale vrouwenbewegingen in Zuid-Korea. Binnen de tweede casus bespreek ik de recentere gebeurtenissen in Rwanda in 1994, waarbij voornamelijk Tutsi vrouwen het slachtoffer werden van het systematische gebruik van verkrachting door Hutu mannen als oorlogswapen. Binnen deze casus focus ik in het bijzonder op de representatie van de genocide in Rwanda door het ICTR.

"Case studies of individuals reveal suffering, they tell us what happened to one or many people; but to explain suffering, one must embed individual biography in the larger matrix of culture, history, and political economy"(Farmer in Soh 2008: 27).

Casus: De Zuid- Koreaanse ‘Comfort Women’.

‘Ianfu’

‘Comfort women’ is de Engelse vertaling van de Japanse term ‘Ianfu’ en refereert naar de tienduizenden vrouwen en meisjes, die vanaf 1937, maar met name tijdens de Tweede Wereldoorlog werden gedwongen tot prostitutie door het Japanse leger in speciaal hiervoor ingerichte militaire ‘comfort houses’ (Sarah Soh 2008; Min 2003; Dolgopol 1995; Copelon 2000). De eufemistische term ‘comfort women’ wordt door de slachtoffers zelf, de VN, en vrouwenbewegingen binnen en buiten Korea bekritiseerd vanwege de vrijwilligheid en immoraliteit die deze term impliceert.

De focus binnen deze casus ligt op de vrouwen en meisjes die werden ‘gerecruteerd’ vanuit Korea, hoewel ook vrouwen uit andere Aziatische landen werden gedwongen tot prostitutie binnen het Japanse militaire ‘comfort women’ systeem. Met Korea refereer ik daarbij binnen deze casus naar Zuid- Koreaanse vrouwen. De keuze voor Koreaanse vrouwen heb ik gemaakt omdat de meerderheid van de ‘comfort women’, zo’n tachtig procent van de geschatte 50.000- 200.000 afkomstig was uit Korea (Sarah Soh 2008; Min 2003).

De verklaring voor deze meerderheid van Koreaanse slachtoffers ligt in het feit dat Korea tussen 1910 en 1945 een Japanse kolonie was en binnen deze context werd gebruikt als bron van zowel voedsel en materialen als van ‘vrijwillige’ arbeidskrachten (Min 2003). Vanwege de in de perceptie van de Japanner, ‘inferieure’ status van Koreaanse vrouwen als koloniale onderdanen, werden zij over het algemeen nog slechter behandeld dan de slachtoffers uit andere Aziatische landen (Min 2003: 947).

Een andere reden voor de keuze van Koreaanse vrouwen binnen deze casus is de leidinggevende rol die zowel de individuele Koreaanse vrouwen zelf, als Koreaanse vrouwenbewegingen, hebben gespeeld in het internationaal onder de aandacht brengen van deze ‘misdaden’ na tientallen jaren van stilte.

Militaire ‘Comfort stations’

Japan voerde tussen 1932 en 1945 een imperialistische oorlog tegen verschillende landen in Azië en tegen de VS. De militaire ‘comfort houses’ werden opgezet tussen 1932 en 1945 rondom het strijdtoneel, waarbij het systeem rond 1937 geformaliseerd werd door betrokkenheid van de Japanse overheid (Min 2003). Hoewel seksueel geweld in conflictsituaties van alle tijden is, is deze casus uniek

in de nauwe betrokkenheid van de Japanse overheid bij de organisatie van deze ‘systematische’ schending van mensenrechten.

De belangrijkste redenen voor het instellen van de militaire ‘*comfort stations*’ door het Japanse leger was het tegengaan van seksueel overdraagbare aandoeningen onder de soldaten, en hen te voorzien in hun ‘seksuele behoeften’, en ironisch genoeg was ook het voorkomen van seksuele misdaden door Japanse militairen tegen de burgerbevolking een belangrijke reden voor het systeem van gedwongen prostitutie. ‘...*rape as practiced in the comfort stations was not an inevitable consequence of war, nor even an instrument of war, but formed part of the very engine of war in which the sexual enslavement of women was considered necessary to the pursuit of military objectives*’ (Chinkin 2001: 340).

De internationale morele veroordeling van de massale verkrachtingen in 1937 door het Japanse leger in de Chinese stad Nanking, bezorgde het Japanse leger een negatief imago en dit wilde men in de toekomst voorkomen (Copelon 2000; Dolgopol 1995). Allerlei ‘praktische’ redenen dus, waarachter een vanzelfsprekendheid schuil gaat van de mannelijke ‘natuurlijke’ behoefte aan seks. ‘*The notion of women as booty of war and the entitlement of fighting men was never in question*’ (Copelon 2000).

Sociaal- historische context

De meerderheid van de Koreaanse ‘*comfort women*’ kwam van het Koreaanse platteland en behoorden tot de lagere sociale klassen. De armoede op het Koreaanse platteland maakte het voor jonge Koreaanse vrouwen en mannen niet ongewoon om elders, weg van hun familie, te gaan werken. Tijdens de oorlog werd een groot deel van het op het Koreaanse platteland geproduceerde voedsel naar Japan gestuurd, wat de al aanwezige armoede alleen maar verergerde. Naast de overname van de economische productie door Japan ging de onderwerping van Korea aan Japan ook gepaard met een eliminatie van de Koreaanse cultuur. De Japanse taal werd de eerste taal binnen het onderwijs en Koreanen werden gedwongen hun naam te veranderen in ‘Japans klinkende’ namen. Deze maatregel had verstrekkende culturele gevolgen, omdat met deze naamsveranderingen de link met de voorouders werd verbroken.

Naast voedsel werd ook arbeid geëxporteerd naar Japan, onder het label ‘Chongsindae’ (vrijwillig arbeidskorps) werden zowel vrouwen als mannen naar Japan gestuurd om daar te werken in zowel fabrieken als het Japanse leger. Bijna zes miljoen Koreanen, 20% van de bevolking, werden op deze manier, in eerste instantie op ‘vrijwillige’ basis en vanaf 1941 onder dwang, naar Japan en andere delen van Azië gestuurd (Sarah Soh 1996:1228). Hoewel de dwangmatige ‘recruitering’ van vrouwen uit Korea in 1942 gelegaliseerd werd, was participatie ‘normaliter’ op ‘vrijwillige’ basis. Meestal werden de vrouwen echter onder valse beloftes van goed betaalde banen van huis wegge lokt. Dat de Koreaanse vrouwen onder het label van het ‘vrijwillig’ arbeidskorps (‘Chongsindae’) naar de ‘*comfort stations*’ werden gebracht, heeft echter bijgedragen aan de jarenlange ontkenning van de Japanse

overheid dat er sprake was van dwang. Omdat het in het hedendaagse Korea bekend is dat de meeste ‘*Comfort Women*’ onder de valse voorwendselen van ‘*Chongsindae*’, gedwongen werden in de prostitutie te werken, is de betekenis in het hedendaagse Zuid- Korea gelinkt aan de ‘*comfort women*’: “*South Koreans today generally refer to the surviving "comfort women" als ‘Chongsindae halmoni’ (grootmoeders)*”(Sarah Soh 1996: 1229).

‘My teacher was Japanese, and he came to me and told me to join the Corps, saying I would be able to continue my study and earn money at the same time. My mother was strongly against it, and wept and pleaded with me not to go, but I had made up my mind’(Gang Duk- Gyung in testimonies of former ‘*comfort women*’ from Korea).

‘One day in 1944, when I was sixteen, I went to play at a neighbouring friend’s house and found the older girl wearing nice clothes and makeup. I asked how she had earned the money, and she answered that she had gone to work in a Japanese factory. I suggested that this time, when she went to Shanghai, we go together’(Hah Sang Suk in testimonies of former ‘*comfort women*’ from Korea).

‘The village head told me that the only way to save my father was that I went to work in a textile factory in Japan, so I left without hesitation’(Chung Seo- Woon in testimonies of former ‘*comfort women*’ from Korea).

Ontvoering, andere dwangmethodes of valse beloftes van goed betaalde banen waren de meest gebruikte methoden om de Koreaanse vrouwen naar de ‘*comfort stations*’ te brengen (Min 2003: 945). Dat veel vrouwen konden worden verleid om onder het mom van goedbetaald werk te vertrekken hield ook verband met het proces van industrialisatie en de opkomst van het modern kapitalistisch systeem, wat nieuwe deuren opende voor vrouwen in Korea.

Deze ontwikkeling in combinatie met armoede en structureel ongelijke genderverhoudingen in Korea heeft een belangrijke rol gespeeld bij het vertrek van Koreaanse vrouwen richting de ‘*comfort stations*’ (Sarah Soh 2008). ‘*Structural power of political economy shaped the social field of action*’ (Wolf in Sarah Soh 2008). Vrouwen grepen deze ‘nieuwe’ mogelijkheden van goed betaalde banen vaak met beide handen aan. ‘*To escape domestic violence or oppression of poverty to become “new women”*’ (Sarah Soh 2008). Deze ‘*New Women*’ stond volgens Sarah Soh tegenover de Neo Confusianistische waarden van ‘*the three obediences*’ waarbij vrouwen ondergeschikt zijn aan eerst vader, dan echtgenoot en tenslotte aan hun zoons. Sarah Soh analyseert de gebeurtenissen rondom de Koreaanse ‘*Comfort Women*’ door een feministisch antropologische lens. ‘*This picture notably includes young women pursuing a place of their own in the evolving public sphere of Korea’s industrial revolution and colonial modernity*’ (Sarah Soh 2008: 7).

Het onderzoek van Sarah Soh naar de voormalig *'comfort women'* gaat in tegen de algemeen bekende visie van 'de recruitering' van vrouwen onder het label van 'Chongsindae'. Deze visie maakt volgens Sarah Soh onderdeel uit van een Koreaans nationalistisch discours, omdat uit haar onderzoek blijkt dat veel vrouwen en meisjes in eerste instantie zijn 'verkocht' door hun ouders. Vaak aan Koreaanse ondernemers, die ook in sommige gevallen betrokken waren bij het runnen van *'comfort stations'* (Sarah Soh 2008: 3).

Vijftig jaar stilte?

De oorzaak voor het feit dat de Koreaanse vrouwen lange tijd niets hebben gezegd kan worden gevonden in de dubbele moraal binnen de Koreaanse patriarchale samenleving (Soh 1996; Min 2003). *"In the traditional Korean patriarchy, the sexual culture condoned, if not encouraged sexual freedom for men (infidelity if married), while women's sexuality was rigidly controlled by standards of virginity/chastity"* (Sarah Soh 1996: 1229). Vrouwen hebben lange tijd niets gezegd over hun ervaringen in de *'comfort houses'*, of zelfs zelfmoord gepleegd in plaats van terug te keren naar Korea, om hun familie de schaamte te besparen (Sarah Soh 1996: 1230). Confucianistische waarden spelen een belangrijke rol binnen het patriarchale systeem in Korea, en bieden een verklaring voor het feit dat de vrouwen lange tijd over hun ervaringen hebben gezwegen. *'Under Confucianism women are subordinate to father, then husband, then son.In Korea, incest rape is a big problem. But under Confucian ideology, if there are problems in the family they should be settled in private or suffered in silence, not brought out into the open'* (Jun Yeonny in Louie & Ching 1995: 423).

Maar als confucianistische normen en waarden binnen de Koreaanse samenleving de reden zijn voor het jarenlange stilzwijgen van de vrouwen, wat heeft hen dan toch doen besluiten om nu hun getuigenissen naar buiten te brengen? De publiekelijke getuigenis van Kim- Hak- Sun in 1991 waarin zij openlijk vertelt over haar leven als voormalig *'comfort women'* wordt hierbij gezien als een belangrijk keerpunt, waarna meer dan tweehonderd vrouwen (Yoon 2010) zich als voormalig *'comfort women'* hebben uitgesproken.

Toch blijkt uit de literatuur dat de getuigenis van Kim- Hak- Sun zeker niet de eerste keer in de geschiedenis is dat dergelijke misdaden van het Japanse leger begaan tegen vrouwen, aan het licht komen. Hoewel er gedocumenteerd bewijs bestaat dat het Amerikaanse leger al in 1944 op de hoogte was van deze kwestie, werd er geen aandacht aan besteed tijdens de Tokio oorlogstribunalen die plaatsvonden tussen 1946 en 1948 (Yoon 2010: 35). Copelon suggereert dat de gelijkenis tussen de *'comfort stations'* en de manier waarop het Amerikaanse leger zijn soldaten naar 'schone' bordelen stuurde hen wellicht een ongemakkelijk gevoel bezorgden (Copelon 2000).

'The Subaltern'

'Only the dutch included the use of women in Japanese military brothels in the war crimes trials' (Dolgopol 2000: 149). Opnieuw (zie Inleiding Rwanda) spelen racistische en kolonialistische aspecten een rol bij het selectief negeren van het seksueel geweld tegen Aziatische vrouwen in de Tokio tribunalen. Dit blijkt uit het feit dat Nederlandse *'comfort women'* slachtoffers financieel werden gecompenseerd, en de soldaten verantwoordelijk voor het geweld tegen deze vrouwen werden bestraft, in het gerechtshof van Jakarta in 1948 (Yoon 2010: 16). Indonesische vrouwen, die eenzelfde lot hadden ondergaan, werden genegeerd (Dolgopol 1995). *"Obviously, it was the action of a victorious nation-state protecting the human rights and personal security of its nationals in a colonial setting as a matter of national interest. It underscores the common deprivation of human rights of people under colonial rule"* (Sarah Soh 2001).

Naast racistische aspecten die verklaren dat deze misdaden niet zijn aangeklaagd, heeft sociale ongelijkheid een rol gespeeld in het leven van de Koreaanse vrouwen. In eerste instantie was hun afkomst uit de lagere klassen van het Koreaanse platteland er de oorzaak van dat zij het slachtoffer werden van seksueel geweld, en vervolgens heeft het een rol gespeeld in het feit dat de vrouwen na thuiskomst geen mogelijkheden hadden om hun recht te halen (Sarah Soh 1996: 1230). *'..even if they had wanted to redress the injustice done to them, they had little means to right the wrongs they suffered'* (Sarah Soh 1996: 1230). Onrecht dat enkel op de lagere klassen is gericht wordt door de Koreaanse overheid als een zaak van 'minder belang' gezien (Min 2003: 952). Zo beweerde bijvoorbeeld een voormalig Koreaans ambassadeur in Japan dat een onderzoek naar de voormalig *'comfort women'* onbelangrijk was, en betwijfelde of deze vrouwen afkomstig uit 'arme families van het platteland' wel de waarheid vertelden (Sarah Soh 1996: 1231). We zullen nooit weten hoe er zou zijn gereageerd, wanneer de dochters en vrouwen van de Koreaanse elite het doelwit waren geweest van seksueel geweld in de

'Comfort Stations'.

Maar wanneer Japan verantwoordelijk wordt gehouden voor de misdaden tegen de Koreaanse vrouwen en meisjes ten tijde van de oorlog, wie kan er dan verantwoordelijk worden gehouden voor de het lijden van de Koreaanse vrouwen door de stigmatisering en sociale uitsluiting van hun eigen samenleving? *'She felt unable to tell anyone of her experiences as she thought that what had happened to her would disgrace her in the eyes of her fellow citizens'.....'if I die, who will bury me?'* (voormalig *'comfort women'* in Dolgopol 1995)

Deze vrouwen zijn eigenlijk tweemaal slachtoffer, eerst door de Japanse militairen in de *'Comfort Stations'* en daarna door hun eigen samenleving. *'They were forced to suffer in shame and silence because of the prevailing sexist attitudes that saw them as somehow responsible for their own tragedies'* (Chinkin 2001: 341).

Zowel lichamelijke, psychische als sociaal- economische problemen hebben na de periode van seksuele slavernij een grote rol gespeeld in het leven van de Koreaanse 'Comfort Women'. *"In addition, they have suffered from shame, social isolation, marital problems, and poverty, for which the patriarchal ideology and sexual double standards in Korea are as much responsible as is sexual slavery* (Min 2003: 948). Het lijden na 'thuiskomst' komt bovenop de vreselijke ervaringen van vrouwen die werden gedwongen om gemiddeld twintig tot dertig soldaten per dag te 'bedienen', waarbij zij zowel fysiek als psychisch ernstig werden mishandeld met vaak de dood tot gevolg.

'I could now return to Korea, but wondering what I could do after going back with this body, I decided not to go' (Hah sang suk in testimonies of former 'comfort women' from Korea).

Koreaanse overheid, prostitutie & Vrouwen NGO's in Korea

'The Korean Church Women United' sprak zich in 1988 publiekelijk uit tegen sekstoerisme in Korea en legde de link met de Koreaanse politiek en de problematiek rondom de Koreaanse 'Comfort Women'.

'The government has focused on tourism development in order to earn foreign exchange, but in fact such a policy has driven countless numbers of Korean women into prostitution. We Korean women, who experienced the humiliation of "junshindae", the forced mobilization of young women to fulfill the sexual demands of the Japanese imperial army in the 1930s-1940s, must reject gisaeng tourism, which is a kind of "neo- jungshindae" (The Korean Church Women United 1988 in Yoon 2010: 27).

Het jarenlange zwijgen van de slachtoffers, het gebrek aan documentatie en bewijsmateriaal, en het verdrag dat Zuid- Korea met Japan sloot in 1965 (en verdere schadevergoedingen uitsloot), noemt de overheid van Zuid- Korea als verklaring voor de 'stilte' rondom de Koreaanse *Comfort Women* vanuit de Koreaanse overheid (Sarah Soh 1996: 1230). Vrouwenbewegingen in Korea leggen echter een link tussen de politieke andro- centrische cultuur, prostitutiebeleid en het issue van de Koreaanse *Comfort women*. Vrouwen NGO's beweren dat de seksistische cultuur in de Koreaanse politiek mede de oorzaak is van het voortduren van seksueel geweld tegen vrouwen. *'The exploitation of women's sexuality as a commodity prospers under the political economy of transnational capitalism in contemporary South Korean patriarchy'* (Sarah Soh 1996: 1231).

De connectie tussen de staat en prostitutie in Korea, blijkt uit het aanmoedigingsbeleid van sextoerisme (*gisaeng*) door middel van diverse beleidsmaatregelen van de overheid gedurende het Pak regime in de jaren '70 (Yoon 2010). Harde valuta werden verdiend met het internationaal sextoerisme, met name vanuit Japan, en met de prostitutie rondom de militaire bases van de VS in Korea. *"To help earn foreign currency, the government has condoned, if not openly promoted the commoditization of*

sex by using young women as Kisaeng (professional female entertainers) for foreign male visitors”
(Sarah Soh 1996: 1231)

‘*The Korean Church Women United*’ werd in 1988 met hun uitspraken tegen het Kisaeng toerisme gezien als anti- overheidsbeweging, omdat het de economische betrekkingen met Japan en het proces van industrialisatie in gevaar bracht (Yoon 2010). De link die werd gelegd tussen de Koreaanse overheid, het sekstoerisme en de voormalig ‘*comfort women*’, zorgde ervoor dat er een onderzoek vanuit de KCWU werd gestart naar de voormalig ‘*Comfort Women*’ (Yoon 2010: 29). Van hieruit vormden zich in 1990 meer NGO’s waarvan *The Korean Council for Women Drafted for Sexual Service by Japan* een centrale organisatie vormt (Yoon 2010: 29). Binnen deze context gaf Kim Hak Sun in 1991 een publieke getuigenis van haar leven als ‘*comfort women*’.

Dat het politiek activisme van Koreaanse vrouwenbewegingen essentieel is geweest bij de representatie op internationaal niveau van het ‘*comfort women*’ systeem als systeem van seksuele slavernij in plaats van een systeem op basis van vrijwillige prostitutie blijkt uit het feit dat eerdere getuigenissen zijn ‘genegeerd’. Al jaren voordat Kim- Hak- Sun haar verhaal publiekelijk bekend maakte, had Noh Su- Bok in 1982 haar tragische verhaal als voormalig ‘*comfort women*’ aan de media verteld (Yoon 2010). Deze gebeurtenis leidde op dat moment echter niet tot verder onderzoek door de Koreaanse overheid, vrouwenbewegingen, of wetenschappers. ‘*No one acted as agents of interest articulation*’ (Yoon 2010).

De ondersteuning van lokale politieke actoren, en een ‘geschikt’ internationaal klimaat hebben in de jaren negentig voor een opening gezorgd waarin het voor de vrouwen mogelijk was om een platform te creëren en hun rechten op te eisen. De publiekelijke getuigenissen van de Koreaanse ‘*Comfort Women*’ kwamen in dezelfde periode naar buiten als de gebeurtenissen in het voormalig Joegoslavië. Lokale en internationale omstandigheden hebben er, in combinatie met het globale feministische mensenrechten discours en de ontwikkeling van vrouwenrechten binnen het VN systeem voor gezorgd dat de getuigenissen van de Koreaanse vrouwen internationale politieke aandacht kregen (Yoon 2010: 27). ‘*The Korean Comfort Women victims themselves were powerless. In bringing their issue to the public they relied heavily on institutions or political tools for interest articulation*’ (Yoon 2010: 35).

Bovenstaand discours is een bevestiging van het eerder beschreven argument van Spivak dat ‘*the Subaltern*’ alleen kunnen spreken door het dominante discours, alleen dan wordt er naar hen geluisterd. De Koreaanse ‘*comfort women*’, kunnen binnen het argument van Spivak beschouwd worden als ‘*Subaltern*’ vanwege zowel hun gender, klasse als hun ‘*Third World*’ status. Vanwege hun status als vrouw, hun sociaal- economische status en voormalig koloniaal onderdaan kunnen deze vrouwen beschouwd worden als driemaal *Subaltern*. Vanwege hun ‘subaltern’ status, zowel binnen hun eigen samenleving als daarbuiten, hebben zij geen mogelijkheden gehad om over hun ervaringen als ‘*comfort wome*’ te spreken, of om rechtvaardigheid te eisen.

Het platform dat nu is ontstaan door de opkomst van vrouwenbewegingen binnen de lokale context van Korea, kan niet los worden gezien van het feministisch mensenrechten discours wereldwijd. Het is een combinatie van factoren die het mogelijk heeft gemaakt voor de Koreaanse vrouwen om zich op internationaal niveau uit te spreken. Maar ook hier weer speelt dat alleen wanneer de *Korean Comfort Women* hun ervaringen bespreken binnen de parameters van het dominante feministisch discours, zij gehoord worden door de internationale politiek. Sarah Soh bekritiseert feministische bewegingen er zelfs van dat zij het verhaal van de ‘*comfort women*’ willen gebruiken voor politieke doeleinden, en hierbij gebruik maken van ‘*strategic exaggeration*’ (Sarah Soh 2008). “*Although activists and their supporters have successfully publicized sexual violence and atrocities committed by the Japanese military, the way in which they have framed the story of comfort women as exclusively a Japanese war crimes issue has diverted attention from the sociocultural and historical roots of women’s victimization in Korea, which Japan colonized from 1910 to 1945*” (Sarah Soh 2008: 1)

Status quo

Sinds januari 1992 demonstreren leden van *de Korean Council*, onder wie voormalig ‘*Comfort Women*’, iedere woensdagmiddag voor de ambassade van Japan in de Koreaanse hoofdstad Seoul. Zij eisen onder andere officiële excuses van de Japanse overheid, de erkenning dat er sprake was van gedwongen prostitutie, directe schadevergoeding voor de overlevenden, een plaats in de geschiedenisboeken die gebruikt worden binnen het Japanse onderwijs en de oprichting van een monument ter erkenning van de slachtoffers (Ching & Louie 1995: 424). Hoewel de Japanse overheid lange tijd heeft ontkent betrokken te zijn geweest bij de instelling van ‘*The Comfort stations*’, bood de Japanse overheid in 1992 zijn officiële excuses aan voor de rol die de Japanse overheid heeft gespeeld in de oprichting en het management van de *Comfort Stations*. Deze excuses kwamen enkele maanden na de publicatie van officiële documenten waaruit de nauwe betrokkenheid van de Japanse overheid met de ‘*Comfort Stations*’ door Professor Yoshimi (Soh 1996: 1234).

Ondanks de formele excuses in 1992 blijft de Japanse overheid ambivalent ten opzichte van het thema, waarmee eerdere excuses hun waarde voor de slachtoffers verliezen. ‘*On March 1, 2007, then-Prime Minister Shinzo ABE stated publicly that there had been no coercion used by authorities against any “Comfort Women”*’ (HRC 2009).

Ook weigert de Japanse overheid tot op heden wettelijke verantwoordelijkheid te nemen, en over te gaan tot directe uitbetaling van schadevergoedingen aan de slachtoffers. Ondanks internationale druk op Japan, houdt Japan vast aan het feit dat volgens hen aan alle verplichtingen met betrekking tot schadevergoedingen is voldaan in voorgaande vredesverdragen, en dat individuen geen recht hebben op schadevergoedingen onder het internationaal recht (Chinkin 2001: 335). In 1995 werd met behulp van de Japanse overheid het *Asian Women’s Fund* opgericht, een privaat fonds, waarin zowel overheidsdonaties als private donaties worden gestort ter compensatie aan de slachtoffers. In 1997

hadden echter pas 7 van de 200 Koreaanse overlevenden geld uit dit fonds geaccepteerd, omdat de donaties worden gezien als ‘goede doelen geld’, en een manier van de Japanse overheid om hun wettelijke verantwoordelijkheid te ontlopen (Min 2003). Gezien het feit dat er in 2011 nog 70 van de 234 geregistreerde Koreaanse Halmonis in leven waren, en hun gemiddelde leeftijd tussen de 80 en 90 jaar ligt, blijkt volgens de *Korean Council* uit de weigering van het geld uit het *Asian Womens Fund* hun vastberadenheid. *“It is more important to get a sincere apology than simply to get a monetary compensation. I am not merchandise that can be traded for money. Even if they give me Japan as a whole, they cannot compensate for my lifelong suffering. I will never accept money from the Asian Women’s Fund. The Japanese government should make a sincere apology and directly compensate me”* (Min 2003: 946).

Het *Asian Women’s Fund* beweert echter dat de slachtoffers door de NGO’s onder druk worden gezet om het geld niet te accepteren (Min 2003: 946). Dit argument wordt bevestigd in het artikel van Soh, waarin zij aangeeft dat de slachtoffers die het geld aannamen onderhevig waren aan scherpe kritiek, en door het feit dat de *Korean Council* heeft gevraagd aan de Koreaanse overheid om de slachtoffers tegemoet te komen zodat ze het geld uit het AWF niet hoefden te accepteren. *“During this period, seven Korean survivors accepted AWF money, causing outrage and sharp criticism among Korean activists. In April 1998, at the request of the Korean Council, the Kim Dae Jung government approved the payment of a further 31.5 million won in support money to about 140 survivors, who were required to pledge not to accept AWF money”* (Sarah Soh 2001). Je kunt je afvragen of de focus op compensatie vanuit de staat van Japan, en het aanvaarden van wettelijke verantwoordelijkheid het primaire doel is van de vrouwen zelf of van de vrouwenbeweging in Korea. Hebben deze vrouwen wel een keus in het nemen van de beslissing of zij het geld uit het AWF willen accepteren?

Tokyo’s Women’s Tribunal

“[The tribunal] was established to redress the historic tendency to trivialize, excuse, marginalize and obfuscate crimes against women, particularly sexual crimes, and even more so when they are committed against non-white women”(Dudden 2001:336).

In het jaar 2000 bundelen vrouwenbewegingen in Azië hun krachten met de oprichting van het *Tokyo Women’s Tribunal*. Een ‘symbolisch’ tribunaal, omdat het geen wettelijke autoriteit heeft om straffen op te leggen. De oprichting van het tribunaal kan worden gezien als een reactie op de uitblijvende tegemoetkoming aan de eisen van de voormalige *Comfort Women* door de Japanse overheid, waarbij de tekortkomingen van hun eigen nationale overheden in het adresseren van dit onderwerp worden omzeild. *“Leaders of Asian nations may complain in the media about Japan’s obstinate insensitivity, but they do not initiate state-level actions because they fear losing Japanese investments in their countries. The Tokyo Women’s Tribunal dealt with this problem by giving the United Nations — and*

not individual governments — the responsibility for directing this case to an international court at the Hague, an authority that Japan prides itself in recognizing (Dudden 2001: 596)

Hoewel het internationaal gerechtshof in Den Haag geen jurisdictie heeft om wettelijke veroordelingen te doen, welke plaatsvonden voor de oprichting van het ICC, was de oprichting van het vrouwentribunaal door de vrouwen NGO's in Azië zeker geen zinloze onderneming. Ten eerste hebben de slachtoffers zelf de kans gekregen hun verhaal te vertellen, en op een bepaalde manier erkenning gekregen voor hetgeen hen is aangedaan. *“Where previously there was only silence and evasion, such a forum constitutes a form of public acknowledgment to the survivors that serious crimes were committed against them. Such acknowledgment has been recognized as essential to redressing feelings of shame and guilt and providing healing and closure”* (Dudden 2001: 339).

Het activisme van de vrouwenbewegingen in Azië heeft bijgedragen aan het feit dat de VN meerdere malen heeft benadrukt in verschillende rapporten (2003/ 2009) dat de overheid van Japan verantwoordelijkheid moet nemen voor de misdaden begaan jegens de ‘*Comfort Women*’.

De recente mogelijkheden die zijn ontstaan voor de Koreaanse vrouwen om ‘hun’ verhaal te vertellen, zijn het gevolg zowel nationale als internationale factoren. De recente internationale aandacht voor deze problematiek is hierbij zeker een belangrijke factor, en heeft een belangrijke rol gespeeld bij het ‘verbreken’ van de stilte door de Koreaanse vrouwen. ‘*Framing*’ van de ervaringen als enkel Japanse oorlogsmisdaden, zorgt er echter voor dat er geen aandacht wordt besteedt aan de dubbele moraal in de Koreaanse patriarchale samenleving, waardoor verandering van de structurele genderongelijkheden uitblijft.

Casus: Rwanda

The ethnic genocide was the tragic consequence of a racially informed caste system installed by a colonial power whose own definitions of the relative worth of the two groups became the reality through which the groups came to define themselves' (Applerouth & Eddles 2008 : 820).

Historische achtergrond van de genocide

De macht van representatie wordt pijnlijk duidelijk door de historische achtergrond van de genocide die in 1994 plaatsvond in Rwanda. Tussen 6 april en 4 juli werden naar schatting 500.000 tot 1 miljoen Tutsi's en gematigde Hutu's vermoord. Rwandese vrouwen werden gedurende de genocide op grote schaal het slachtoffer van seksueel geweld, gepleegd door zowel extreme Hutu- milities bekend onder de naam *Interahamwe*, als door medeburgers en soldaten van de *Rwandan Armed Forces* (RAF) (Human Rights Watch 1996). Het seksueel geweld was vooral gericht tegen Tutsi vrouwen, zij werden er door extremistische propaganda van beschuldigd hun seksualiteit te gebruiken om de Hutu gemeenschap te infiltreren en te controleren (Human Rights Watch 1996). *'Rape became a weapon of genocide used to destroy the Tutsi ethnic group as well as "to terrorize the community and warn all people of the futility of resistance—those targeted as victims as well as those who might wish to protect the intended targets" (Turshen 2001:59).*

Het ontstaan van de vijandigheid tussen beide etnische groepen wordt vaak toegeschreven aan politiek beleid tijdens de koloniale periode, en dan met name de periode van kolonisatie door België tussen 1916 en 1962, waarin België een voorkeurspolitiek voerde waarin Tutsi's werden verheven boven Hutu's wat een atmosfeer van vijandigheid creëerde tussen beide bevolkingsgroepen (Corey & Joireman 2004). De invoer van etnische identiteitskaarten in 1935, en de officiële registratie van de Rwandese bevolking als Tutsi, Hutu of Twa, hebben een belangrijke rol gespeeld in de gebeurtenissen rondom de genocide in 1994. *"In killings organized at the regional or national level, such as the roadblocks on the national highway, policemen, soldiers, and militiamen used national identity cards to help select targets"*(Burnet 2012). Tijdens de koloniale periode werden experimenten uitgevoerd om fysieke kenmerken van beide etnische groepen 'wetenschappelijk' van elkaar te onderscheiden. *"Hutus were seen as shorter and stockier with slightly redder skin and wider noses. Tall, lanky,*

darker-skinned Banyarwanda were categorized as Tutsi. These physical stereotypes of Hutu and Tutsi remain ingrained in the population” (Corey& Joireman 2004: 76).

De aanslag op 6 april 1994, waarbij het vliegtuig met aan boord de Rwandese president Habyarimana en de president van Burundi werd neergeschoten, markeert het begin van de genocide. De gematigde Hutu regering van Habyarimana stond echter al langer onder druk door binnenlandse conflicten tussen Hutu's en Tutsi's. Een burgeroorlog begon in 1990 toen soldaten van de RPF, bestaande uit Tutsi soldaten in ballingschap, het land binnenvielen vanuit Noord- Uganda. Het Arusha akkoord, dat getekend werd door Habyarimana in 1993, beloofde een deling van de macht met de RPF en zorgde ervoor dat extremistische Hutu's zich tegen hun eigen regering keerden (Corey& Joireman 2004: 78). De organisatie en voorbereidingen voor het plegen van de genocide waren al langer gaande, maar de dood van president Habyarimana was het startsein voor extremistische Hutu- milities om hun voorbereidingen ten uitvoer te brengen. *‘Radio propaganda against the Tutsi population had already been in full force for a year, and almost immediately after Habyarimana’s assassination, hate-filled broadcasts from the Hutu Power’s Radio-Télévision Libre des Mille Collines encouraged Hutu civilians to take up arms against Tutsi ‘cockroaches’ (inyenzi)’ (Corey & Joireman 2004: 79).*

Hoewel de internationale gemeenschap op de hoogte was van de gebeurtenissen die plaatsvonden werd er niet ingegrepen door de VN, de moorden werden uiteindelijk ‘gestopt’ door troepen van de RPF, die vanuit het Noord- Westen van Rwanda het land binnentrokken in een poging een einde te maken aan de genocide. Op 19 juli 1994 behaalden zij de overwinning door de hoofdstad Kigali te bezetten. Represailles maakten deel uit van de overname van de macht door de RPF, en zowel tijdens als na de genocide, werden vele Hutu's vermoord en/of verkracht door Tutsi's. De internationale gemeenschap reageerde pas na de genocide, met de oprichting van het Internationaal strafhof voor Rwanda, welke ervoor moet zorgen dat degenen die verantwoordelijk zijn voor de gebeurtenissen tijdens de genocide worden bestraft.

ICTR en de getuigenissen van ‘local women’

“While it masquerades in the language of the universal, the expansive vision of international justice is always made possible through local encounters; the work of international justice takes place on the ground” (Koomen 256: 2013).

Het Rwanda tribunaal is een internationaal strafhof dat in 1994 is opgericht door de veiligheidsraad van de VN, en is gevestigd in de Tanzaniaanse stad Arusha.

Op 2 september 1998 veroordeelde het ICTR Jean Paul Akayesu, voormalig ‘mayor’ van de Taba gemeenschap in Rwanda , voor onder andere aanklachten van seksueel geweld (International Criminal Tribunal for Rwanda *The Prosecutor of the tribunal against Jean Paul Akayesu*).

De schuldig verklaring van Akayesu was een historisch moment, omdat het Internationale tribunaal voor Rwanda daarmee het eerste internationale gerechtshof werd dat succesvol verkrachting als middel voor genocide vervolgde (Koomen 255: 2013). Mede dankzij deze veroordeling vierden feministische wetenschappers de oprichting van internationale tribunalen als een belangrijke stap voorwaarts in de beëindiging van de straffeloosheid rondom seksueel geweld in conflictsituaties.

Koomen beargumenteert vanuit een feministisch antropologisch perspectief dat het Internationaal hof voor Rwanda voor haar bestaan afhankelijk is van de getuigenissen van 'lokale' overlevenden van de genocide. Binnen dit proces worden echter volgens Koomen 'lokale' Rwandese vrouwen gemarginaliseerd, en zijn 'hun verhalen' secundair aan de visie van het internationaal recht dat door middel van het ICTR wordt geventileerd (Koomen 2013). *"The stories of genocide witnesses, as they appear at the ICTR, are always and by necessity heavily mediated narratives produced to fit the tribunal's needs"* (Koomen 2013:260). Dit heeft tot gevolg dat het voor de vrouwen die getuigen niet mogelijk is om 'hun' verhaal te vertellen, aangezien het proces van rechtspraak zoals deze plaatsvindt in het ICTR, het bewijs dat deze vrouwen aanvoeren beperkt of her- interpreteert (Buss 2009: 146). Het door getuigen veel gesproken Kinyarwanda wordt door lokale tolken vertaald in het Engels of Frans, waarbij zij moeten manoeuvreren tussen de 'verhalen' van de getuigen, en de formele wettelijke taal van het internationaal hof.

"To the frustration of ICTR prosecution lawyers, Rwandan witnesses often use the phrase "we got married" to describe how they were raped. Lawyers must coax their reluctant witnesses to use explicit descriptions such as the obscure Kinyarwanda phrase gufata ku ngufu (to take by force, to rape), gusambanya (to bring someone to commit adultery), kurungora (a generic phrase describing sex with a woman), or kuryamana (to share a bed, to have sex) to describe sex acts" (Koomen 2013: 265).

Koomen beschrijft hoe stafleden van het personeel van het ICTR van mening zijn dat de vrouwen mede door bovenstaande redenen niet de mogelijkheid hadden om hun 'eigen verhaal' te vertellen, en ook veelal niet op de hoogte werden gesteld van de afloop van de strafzaken waarin zij getuigden (Koomen 203: 274). Verschillende overlevenden van de genocide die in het internationaal hof hebben getuigd geven aan zich 'gebruikt' of 'misleid' te voelen, en niet in staat werden gesteld om 'hun' verhaal te vertellen (African Rights and Redress: 2008).

"Their lawyers took me to Arusha to explain what had happened in Cyangugu. I wanted to speak in detail about everything I had lived through and to let justice draw its own conclusion. However, they would not give me the opportunity to express myself. The judges asked me brief questions about the innocence of Bagambiki, and put me forward as a defence witness for

Bagambiki. The way they work doesn't make it possible to shed light on things" (African Rights and Redress: 2008).

*"When they need us, they treat us like eggs,
and when they finish with us, they throw us in the garbage"* (Nowrojee 2005: 21).

Het belang van een context- specifieke analyse

Een ander punt van kritiek uit de feministisch antropologische hoek, op het 'Westers' onderzoek naar seksueel geweld tijdens de Rwandese genocide komt van Burnet.

Burnet beargumenteert dat het binnen de Rwandese lokale context niet zo eenvoudig is als het lijkt om seks op basis van 'vrijwilligheid' en door 'dwang', van elkaar te onderscheiden (Burnet 2012). Burnet legt dit uit aan de hand van het concept '*transactional sex*', waarbij seksuele relaties tussen niet-getrouwde mannen en vrouwen plaatsvinden in ruil voor 'goederen'. Deze vorm van seksuele relaties mag volgens Burnet niet verwart worden met prostitutie aangezien '*transactional sex*' plaatsvindt binnen een bredere context van verplichtingen, en vrouwen niet enkel 'slachtoffer' zijn maar zelf *agency* uitoefenen bij het maken van deze keuzes (Burnet 2012: 104). De vraag in hoeverre echter deze keuzes als 'vrijwillig' kunnen worden bestempeld, binnen de lokale context van armoede en geweld, is volgens Burnet niet makkelijk te beantwoorden (Burnet). Hiervoor zou uitvoerig onderzoek nodig zijn.

Burnet bekritiseert onderzoekers van seksueel geweld tijdens de genocide ervan *emic- models* van toestemming voor seksuele relaties te negeren, terwijl deze verschillen van 'Westerse' modellen, en hiermee geen ruimte laten voor *agency* die wellicht is uitgeoefend door vrouwen zelf. Het onderscheidt dat Burnet schetst tussen de Rwandese impliciete/ non- verbale toestemming voor seksuele relaties en 'Westerse' (waarmee Burnet impliceert dat deze expliciet- en verbaal zijn) toestemming (Burnet 2012:106), wordt niet onderbouwd, en is naar mijn mening binnen de context van de gebeurtenissen in 1994 in Rwanda een misplaatste argumentatie. Burnet streeft echter een lofwaardig doel na met deze argumentatie, namelijk het in verband brengen van het probleem van seksueel geweld in de Rwandese samenleving met de structurele armoede van deze vrouwen, en het bepleiten van een meer *open framework* bij de benadering van seksueel geweld in conflictsituaties (Burnet). *'Finally, the focus on sexual violence in the genocide detaches the question of female sexual consent from the cultural-historical context and political economy of poverty that structures women's agency and limits their option'* (Burnet 2012: 112). Ik denk dat deze discussie zeker gevoerd moet worden, maar niet in de vorm van *emic- etic* modellen van toestemming voor seksuele relaties binnen de context van de Rwandese genocide.

De vaak zwakke economische positie van vrouwen in de Rwandese samenleving kan volgens Burnet niet gescheiden worden van de gebeurtenissen binnen de genocide. De sociaal economische positie van (Tutsi) vrouwen in de Rwandese samenleving, zowel voor als na de genocide, speelt een belangrijke rol in zowel de aanloop naar als in de consequenties van de gebeurtenissen in 1994 voor vrouwen in Rwanda. Veel vrouwen hebben HIV/ AIDS opgelopen als gevolg van de verkrachtingen en/ of hebben een kind gekregen van hun verkrachter. Psychologische problemen, armoede en sociale isolatie zijn het gevolg van het stigma dat binnen de Rwandese samenleving kleeft aan zowel verkrachting als AIDS. De gevolgen van de verkrachtingen maakt deze vrouwen sociaal/ economisch zeer kwetsbaar en het feit dat het ICTR hier geen aandacht aan besteedt is onrechtvaardig in de ogen van de vrouwen.

In een interview met Faiza, een Afrikaanse advocate werkend als aanklager voor het tribunaal, vertelt zij dat zij zich soms afvraagt om wiens strijd voor rechtvaardigheid het nu eigenlijk gaat. *“In 1999 we might take a statement [from a witness] and then we don’t go back until years later when we want to use their evidence. We never went back to see her conditions”* (Koomen 2013: 262).

De manier waarop het ICTR de misdaden tegen de vrouwen loskoppelt van de consequenties, gaat niet samen met de percepties van de slachtoffers op rechtvaardigheid. *“We can’t help them. It is not our job. We are not NGOs.” The culture of international justice draws strict lines between the work of law and the work of “helping”* (Koomen 2013). De negatieve houding van veel getuigen jegens het internationaal hof heeft dan ook te maken met de minimale aandacht die er door het ICTR wordt besteedt aan de consequenties van de gebeurtenissen, waarmee slachtoffers in het dagelijks leven worden geconfronteerd (African Rights & Redress 2008: 57).

Een meer open *framework* zou toegepast moeten worden bij de benadering van het seksueel geweld waarbij de Hutu-als dader en de Tutsi- als slachtoffer wordt gezien, zowel op internationaal als nationaal niveau. Veel Hutu vrouwen en meisjes waren ook slachtoffer van seksueel geweld tijdens de genocide, en een onbekend aantal Rwandese vrouwen van alle etnische groepen werden het slachtoffer van seksueel geweld gepleegd door RPF soldaten in vluchtelingenkampen na de genocide. *‘Tutsi women who were coerced into sex or forced into marriage with RPF soldiers have little or no access to social services for sexual violence survivors unless they adjust their narratives and call the perpetrators “Interahamwe”* (Burnet 2012: 98).

Door de gebeurtenissen te *framen* als seksueel geweld dat werd gebruikt als middel om genocide te plegen met enkel Hutu- daders en Tutsi- slachtoffers, wordt er een gesimplificeerd beeld geschetst van een meer complexe situatie. Dit beeld kan in het hedendaagse Rwanda tot een toename van etnische spanningen leiden, omdat het op deze manier voor Hutu slachtoffers niet of nauwelijks mogelijk is om over ‘hun’ ervaringen te spreken. *‘Data from my ethnographic research in Rwanda suggest that rape survivors who do not fit the Hutu-perpetrator/Tutsi-victim dyad remain mostly silent because their*

experiences do not fit the dominant paradigm of Rwandan history promoted by the RPF government' (Burnet 2005, 2009, 2012).

Percepties op rechtvaardigheid

Om de vraag te kunnen beantwoorden of internationale VN resoluties een hulpmiddel kunnen zijn bij het aanpakken van de problematiek van seksueel geweld door Rwandese vrouwen zelf, is het van belang om te kijken naar de perceptie van Rwandese vrouwen op de rechtspraak zoals deze door het ICTR wordt uitgevoerd.

In de eerste plaats zorgt het feit dat de internationale gemeenschap heeft nagelaten om in te grijpen tijdens de Rwandese genocide ervoor dat slachtoffers een zekere mate van wantrouwen voelen jegens internationale instituties zoals het ICTR (African Rights & Redress 2008: 83). Daarnaast is het voor slachtoffers moeilijk te begrijpen dat het internationaal hof voor Rwanda zich geografisch gezien buiten de landsgrenzen van Rwanda bevindt, en de rechters van het hof geen of weinig kennis hebben van Rwanda (African Rights and Redress 2008:83). *"If they are put on trial in Rwanda, you can follow the court every day. You have the opportunity to give your testimony to the court and to face the person you are accusing. But more importantly, the people on trial have to face the people whose lives they wrecked"* (African Rights & Redress 2008:84)

De representatie van de gebeurtenissen door het ICTR beïnvloedt de wijze waarop door zowel huidige als toekomstige generaties wordt gekeken naar de genocide die in 1994 in Rwanda plaatsvond. De veroordelingen die worden uitgesproken door het hof zijn een belangrijk element in de documentatie van de geschiedenis van Rwanda.

Als antwoord op de vraag gesteld aan Rwandese vrouwen wat zij van het tribunaal zouden willen noemen zij de erkenning van de misdaden die werden gepleegd. De trage werking van het ICTR en het relatief gezien 'kleine' aantal veroordelingen met betrekking tot seksueel geweld versterkt het gevoel van slachtoffers dat hun stem niet wordt gehoord en daders niet verantwoordelijk worden gehouden. *"We will be dead before we see any justice"* (Nowrojee 2005: 5).

Ondanks het vaak overweldigende bewijsmateriaal van seksueel geweld, waarbij getuigenissen van Rwandese vrouwen worden verzameld, maakt verkrachting vaak geen deel uit van de aanklacht tegen verdachten. Een voorbeeld hiervan is de Cyangugu casus, waarin overweldigend bewijsmateriaal van seksueel geweld werd genegeerd, omdat het in eerste instantie niet was opgenomen in de aanklacht. In de praktijk zorgt het feit dat verdachten worden vrijgesproken ondanks de aanwezigheid van vele

getuigen voor onbegrip bij de Rwandese bevolking. Het gebrek aan kennis en informatie van de rechtspraak zoals deze door het internationaal hof wordt uitgevoerd zorgt ervoor dat trauma's van slachtoffers in veel gevallen worden versterkt. Een getuige Azelle drukt haar gevoel van ongeloof uit wanneer Mpambara, voormalig 'bourgmestre' van Rukara ondanks overweldigend bewijsmateriaal wordt vrijgesproken. *“ Someone should come from the ICTR to explain to the community the process of the trial and how the trial came to that decision. People in Rukara were traumatised by this decision. It was a shocking and unbelievable decision. We felt the injustice so strongly that we decided we had to mount a protest. But we were not allowed to, but we don't know why”* (African Rights & Redress 2008:69).

De gebrekkige manier waarop wordt omgegaan met de informatievoorziening naar de slachtoffers toe betreft meerdere aspecten rondom de rechtspraak door het ICTR. Getuigen worden niet voldoende op de hoogte gesteld van hetgeen hen te wachten staat in de rechtszaal, de risico's van het geven van een getuigenis en nadat zij terugkeren naar Rwanda horen zij in veel gevallen niets meer over het verloop van de zaak.

Uit angst voor represailles zorgt ervoor dat slachtoffers bang zijn om na hun getuigenis terug te keren naar huis. Er zijn gevallen bekend waarbij de huizen van de getuigen zijn verwoest, en zeker in één geval is een getuige vermoord (African Rights & Redress :61). Het ICTR stelt slachtoffers niet voldoende op de hoogte van de risico's omdat ze bang zijn dat getuigen zich terugtrekken (Koomen 2013).

She said that when she returned to Rwanda, everyone knew she had testified about rape at the ICTR. Her fiancé left her, and her house was attacked: “My parents, my brother and my sister were killed [in the genocide].I'm all alone. My relatives were killed in a horrible fashion. But I survived—o answer the strange questions that were asked by the ICTR. . . . Today I would not accept to testify to be traumatized for a second time. In any case, I'm already dead”(Nowrojee 2005: 24).

Hoewel schaamte en stigma met betrekking tot zowel verkrachting als AIDS zeker een rol spelen binnen de Rwandese samenleving, is de bewering van de VN (eerder genoemd) dat Rwandese vrouwen niet willen praten over hun ervaringen, pertinent onjuist (Human Rights Watch). Als er aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan, zo hebben Rwandese vrouwen bijvoorbeeld aangegeven liever te spreken met vrouwen dan met mannen, zijn de vrouwen wel bereid te getuigen.

Conclusie

Uit beide empirische voorbeelden gegeven in de casussen blijkt de toegevoegde waarde, zowel op maatschappelijk als wetenschappelijk niveau, van een feministisch antropologische benadering. Door te kijken naar het seksueel geweld binnen de cultureel- historische context, blijkt dat in zowel Rwanda als Zuid- Korea unieke factoren een rol spelen omtrent de misdaden van seksueel geweld tegen vrouwen. Armoede blijkt in 'het verhaal' van de voormalig 'Comfort Women' zowel gedeeltelijk een verklaring als een consequentie te zijn voor het onrecht dat hen is aangedaan (Soh 2008). In beide casussen speelt armoede een limiterende rol wanneer het gaat om het aankaarten van de problematiek van seksueel geweld binnen hun eigen cultuur.

Na het bestuderen van zowel de casus van de Zuid- Koreaanse 'Comfort Women' als de casus van de vrouwen in Rwanda lijkt het 'Westers feminisme' in eerste instantie haar doel voorbij te zijn geschoten. De exclusieve focus van de internationale politiek op het gebruik van seksueel geweld als oorlogswapen heeft in beide gevallen een verduisterend effect op de onderliggende structurele ongelijkheden tussen mannen en vrouwen, welke het 'Westers feminisme' nu juist tracht te beëindigen. Dit komt het duidelijkst naar voren in de Rwanda casus, waarin binnen het ICTR de vraag naar de oorzaak van het grootschalig gebruik van seksueel geweld tijdens de genocide niet eens wordt gesteld. De perceptie op de verkrachtingen van Tutsi vrouwen als middel voor de vernietiging van de gehele Tutsi gemeenschap, heeft tot gevolg dat deze gebeurtenissen worden gezien als een onvermijdelijke consequentie van de genocide. *"This absence of complexity, I suggest, has the unintended consequence of depicting rape as almost a natural, or inevitable gendered consequence of the genocide"* (Buss 2009: 4).

In de Zuid- Koreaanse casus zorgt de eenzijdige manier waarop de 'Comfort Women' worden gerepresenteerd door feministische bewegingen als slachtoffers van 'Japanse oorlogsmisdaden' ervoor dat oorzaken en consequenties niet (voldoende) worden belicht. De armoede en structureel ongelijke genderverhoudingen in de Koreaanse samenleving zijn een belangrijke factor in het zoeken naar verklaringen waarom nu juist sommige vrouwen wel het risico liepen het slachtoffer te worden van het 'Comfort Women' systeem en anderen niet. Ook het lijden van de vrouwen na thuiskomst door stigmatisering en sociale uitsluiting door de eigen gemeenschap kan alleen worden begrepen wanneer

wordt gekeken naar de specifieke culturele houdingen ten opzichte van vrouwen en seksualiteit in de Zuid-Koreaanse samenleving. Het negeren van deze complexiteit door het Westers feminisme voor politieke doeleinden (Soh 2008), komt overeen met het argument van Mohanty dat het 'Westers feminisme' deze groep opnieuw onderdrukt door het creëren van een beeld van een homogene groep machteloze vrouwen (Mohanty 1984).

De loskoppeling van het seksueel geweld dat gebruikt wordt tegen vrouwen in conflictsituaties van de specifieke culturele context, zoals dit gebeurt door bijvoorbeeld het ICTR, zorgt ervoor dat er niet of nauwelijks aandacht wordt besteedt aan de dagelijkse consequenties van het seksueel geweld voor de individuele vrouwen. In de perceptie van de slachtoffers is dit onrechtvaardig, en maakt dat zij het 'nut' van het vertellen van hun ervaringen niet inzien. Daarnaast worden de ervaringen van Rwandese vrouwen, zowel tijdens de zittingen als erna gemarginaliseerd. Zij spelen een secundaire rol tijdens de rechtsgang, en worden 'gebruikt' door de 'Westerse' internationale politiek bij het bereiken van hun doelstellingen. De werking van het ICTR komt overeen met Spivaks argument, dat de representatie door het dominant Westers discours in feite opnieuw zorgt voor de onderdrukking van *'The Subaltern'*. Het bewijs dat vrouwen aanvoeren bij het getuigen wordt op zodanige wijze beperkt of geherinterpreteerd dat het overeenkomt met het dominante discours, waarbij de stem van de Rwandese vrouwen niet van belang is. De dubbel onderdrukte status van de Rwandese vrouw als zowel 'voormalig koloniaal onderdaan' en de onderdrukking als gevolg van het 'vrouwzijn' wordt binnen dit proces verstevigd. In relatie tot de centrale onderzoeksvraag, blijkt hieruit dat het ICTR de Rwandese vrouwen hindert in het aanpakken van de problematiek van seksueel geweld op hun eigen voorwaarden.

De inbedding van ongelijke politieke machtsrelaties in het 'Westers' hegemonisch discours komt duidelijk naar voren bij de leidinggevende rol die het ICTR speelt in de representatie van de gebeurtenissen die zich hebben afgespeeld tijdens de Rwandese genocide. *"The court's interpretation of those events, through its judgements, will colour how generations to come will view what happened in Rwanda and who bears responsibility"* (Nowrojee 2002: 9).

Het lage aantal veroordelingen met betrekking tot seksueel geweld door het internationaal hof kan nu niet direct gezien worden als een juiste representatie van de werkelijkheid.

Wanneer vergeleken met het argument van Mohanty dat het 'Westers feminisme' door de presentatie van *'The Third World Women'* zichzelf impliciet als het tegenovergestelde presenteert, doet een instantie als de VN hier in principe hetzelfde. De aanneming van verschillende VN-resoluties waarin staten worden opgeroepen een einde te maken omtrent de straffeloosheid rondom het gebruik van seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes en de oprichting van de internationale tribunaal door de VN impliceert een morele superioriteit waarbij serieuze vraagtekens te plaatsen zijn. Want waar was de reactie van 'Het Westen' toen de geallieerden bij de overname van het eiland Saipan op de

Japanners aan het einde van de tweede wereldoorlog toevallig stuiten op het levende bewijs van de Japanse oorlogsmisdaden? “*They found them-desperate, some driven mad, many pregnant, terrified of the new invader*”(Copelon 2000:222). En waarom greep de VN niet in tijdens de genocide in 1994 in Rwanda, ondanks het feit dat men op de hoogte was van hetgeen er gaande was? In beide casussen komt naar voren dat racistische aspecten een rol spelen bij het ‘selectief’ negeren van seksueel geweld tegen vrouwen door de internationale gemeenschap.

De VN wijt de gebrekkige aandacht voor de genocide in Rwanda in vergelijking tot de gebeurtenissen in Joegoslavië aan culturele aspecten, die Rwandese vrouwen ervan zouden weerhouden zich uit te spreken. Deze stelling is pertinent onjuist, uit de literatuur blijkt dat Rwandese vrouwen bereid zijn ‘hun’ verhaal te vertellen, wanneer er rekening wordt gehouden met de specifieke lokale context. Het feit dat daders van de genocide vaak in dezelfde gemeenschap wonen als de slachtoffers, ook in het hedendaagse Rwanda, maakt dat er extra aandacht zou moeten worden besteedt aan de bescherming van getuigen.

Uit bovenstaande analyse blijkt dat de ‘nieuwe’ internationale wetgeving met betrekking tot seksueel geweld geen handvat is voor vrouwen op lokaal niveau in hun strijd tegen de problematiek van seksueel geweld. Indirect is er echter door het globale feministische discours een platform gecreëerd voor Koreaanse vrouwen, en is de stilte die vijftig jaar lang deel uitmaakte van hun leven , doorbroken. Zonder de ontwikkeling van vrouwenrechten binnen de VN en de wereldwijde feministische mensenrechtenbeweging, was het voor de Zuid- Koreaanse vrouwen niet mogelijk om hun stem te laten horen. De kritiek van Spivak hierop dat deze vrouwen ‘hun verhaal’ alleen kunnen vertellen wanneer deze past binnen de parameters van het ‘westers feministisch’ discours, en uiteindelijk daardoor nog niet gehoord worden is terecht. Dit blijkt onder andere uit het feit dat deze vrouwen onder druk worden gezet door lokale NGO’s om geld uit het AWF niet te accepteren (Soh 2001). Toch is de toegenomen aandacht voor seksueel geweld tegen vrouwen een positieve ontwikkeling, waarbij veel dank verschuldigd is aan de wereldwijde feministische lobby, die ervoor heeft gezorgd dat deze problematiek hoog op de internationale politieke agenda kwam te staan. Toen er een opening ontstond door de tragische gebeurtenissen omtrent de oorlog in het voormalig Joegoslavië hebben feministisch activistische bewegingen deze kans (met succes) aangegrepen om publieke aandacht te krijgen voor deze problematiek.

Buiten de in deze scriptie problematische aspecten die volgen uit de focus op seksueel geweld als oorlogswapen, en de problematische aspecten omtrent de representatie van deze vrouwen, draagt het internationaal feministisch discours bij aan de ontwikkeling en *empowerment* van *grassroots* NGO’s in zowel Zuid- Korea als Rwanda. Hierdoor ontstaan mogelijkheden voor lokale NGO’s om zich in te zetten voor de belangen van vrouwen op lokaal niveau. Een duidelijk voorbeeld hiervan is de Rwandese NGO voor weduwen van de genocide AVEGA, welke in 2011 de *Gruber* prijs van een half miljoen dollar won met betrekking tot de inzet van deze NGO voor vrouwenrechten in Rwanda. Deze

NGO oefent hierbij *agency* uit in het veranderen van structureel ongelijke genderverhoudingen, zoals blijkt uit het feit dat mede dankzij de inzet van AVEGA de erfrechten in de Rwandese samenleving zodanig zijn veranderd dat het sinds 1999 voor weduwen mogelijk is om eigendom te erven van hun overleden echtgenoten.

De oprichting van het ICTR om de verantwoordelijken van de genocide is ondanks de veroordeling van Akayesu geen hulpmiddel voor Rwandese vrouwen om de problematiek van seksueel geweld aan te kaarten. Hiervoor staat het hof zowel geografisch gezien als cultureel gezien te ver af van de vrouwen in Rwanda. Het hindert vrouwen eerder bij het aankaarten van deze problematiek door het vaak door getuigen als traumatisch ervaren rechtsproces, zoals deze plaatsvindt binnen het ICTR. Ook wordt onterecht de indruk gewekt naar de internationale gemeenschap toe, dat deze vrouwen worden gesteund bij het bereiken van rechtvaardigheid. Toch is de 'recente' internationale aandacht voor de problematiek van seksueel geweld, veroorzaakt door de conceptie van verkrachting als wapen in de strijd, indirect een hulpmiddel voor zowel de Zuid-Koreaanse vrouwen als de Rwandese vrouwen. Deze ontwikkeling heeft ervoor gezorgd dat lokale NGO's meer mogelijkheden hebben dan eerst om de belangen van vrouwen op lokaal niveau op de nationale of internationale politieke agenda te zetten. Dit blijkt onder meer uit de oprichting van het *Tokyo's Women's Tribunal*, waarin voormalig 'comfort women' een platform kregen om zich uit te spreken als uit de druk die uitgeoefend wordt op de Japanse overheid door mensenrechtenorganisaties wereldwijd om over te gaan op officiële excuses en uitbetaling van directe schadevergoeding aan de slachtoffers.

(13.991 woorden)

Literatuurlijst

Applerouth, S.& Edles, L.D. (2008) *Classical and Contemporary Sociological Theory*, Pine Forge Press, California.

Bang-Soon L. Yoon (2010) 'Imperial Japan's Comfort Women from Korea: History & Politics of Silence-Breaking' *The Journal of Northeast Asian History* Vol. 7, No. 1, pp 5-39.

Brownmiller, S. (1975) *Against Our Will: Men, Women, and Rape*, Fawcett Columbine.

Buss, D.E. (2009) 'Rethinking 'Rape as a Weapon of War' *Feminist Legal Studies*, Vol. 17, Issue 2, pp 145-163.

C. Sarah Soh (2008) *The Comfort Women Sexual Violence and Postcolonial Memory in Korea and Japan*, The University of Chicago Press.

Chinkin, C.M. (2001) 'Women's International Tribunal on Japanese Military Sexual Slavery' *The American Journal of International Law*, Vol. 95, No. 2, pp. 335-34.

Ching, M. & Louie, Y. (1995) 'Minjung feminism: Korean women's movement for gender and class liberation' *Women's Studies International Forum*, Vol. 18, Issue 4, pp 417- 430.

Copelon, R. (2000) 'Gender Crimes as War Crimes: Integrating Crimes against Women into International Criminal Law' *McGill Law Journal*, Vol.46, Issue 1, pp 217-240.

Copelon, R. (1994) 'Surfacing Gender: Re-engraving Crimes against Women in Humanitarian Law' *Hastings women's law journal*, Vol. 5, pp 243-266.

Corey, A, & Joireman, S.F. (2004) 'Retributive justice: The *Gacaca* courts in Rwanda' *African Affairs*, Vol 103, Issue 410, pp 73-89.

Dewey, S. & St. Germain, T. (2012) 'Between Global Fears and Local Bodies: Toward a Transnational Feminist Analysis of Conflict-Related Sexual Violence' *Journal of International Women's Studies*, 13(3), pp 49-64.

- Dolgopol, U. (1995) 'Women's Voices, Women's Pain' *Human Rights Quarterly*, Vol 17, No 1, pp. 127-154.
- Dudden, A. (2001) 'We Came to Tell the Truth': Reflections On The Tokyo Women's Tribunal' *Critical Asian Studies*, Vol. 33, Issue 4, pp 591-602.
- Farwell, N. (2004) 'War Rape: New Conceptualizations and Responses' *Affilia*, Vol. 19, Issue 4, pp 389- 403.
- Gottschall, J. (2004) 'Explaining wartime rape' *The Journal of Sex Research* Vol. 41, No. 2, pp 129-136.
- Helliwell, C. (2000) "It's Only a Penis": Rape, Feminism, and Difference' *Signs* Vol. 25, No.3, pp 789-816.
- Koomen, J. (2013) 'Without These Women, the Tribunal Cannot Do Anything': The Politics of Witness Testimony on Sexual Violence at the International Criminal Tribunal for Rwanda' *Signs* Vol 38. No. 2, pp 253-277.
- Mohanty, C.T. (1984) 'Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourse' *Boundary 2* Vol. 12/13, Vol. 12, no. 3 - Vol. 13, no. 1, pp 333- 358.
- Niarchos, C.N. (1995) 'Women, War, and Rape: Challenges Facing The International Tribunal for the Former Yugoslavia' *Human Rights Quarterly* Vol 17, No 4, pp 649-690.
- Nowrojee, B. (2005) 'Your Justice is too slow': Will the ICTR fail Rwanda's Rape victims *United Nations Research Institute for Social Development*.
- Olujić, M.B. (1998) 'Embodiment of Terror: Gendered Violence in Peacetime and Wartime in Croatia and Bosnia- Herzegovina' *Medical Anthropology Quarterly* Vol 12, Issue 1, pp 31-50.
- Ortner, S.B. 'Theory in Anthropology since the Sixties' *Comparative Studies in Society and History* Vol 26, no 1, pp 126-166.
- Pyong Gap Min (2003) 'Korean "Comfort Women": The Intersection of Colonial Power, Gender, and Class' *Gender and Society* Vol. 17, No. 6, pp 938- 957.
- Sarah Soh, C. (1996) 'The Korean "Comfort Women": Movement for Redress' *Asian Survey*, Vol. 36, No. 12, pp. 1226-1240.

Seifert, R. (1996) 'The Second front: The logic of sexual violence in wars' *Women's Studies International Forum* Vol. 19, Issues 1-2, pp 35-43.

Seifert, R (1994) 'War and Rape: A Preliminary Analysis' in: A. Stiglmeier (red.) *Mass Rape The War against Women in Bosnia Herzegovina* University of Nebraska press, pp 54-72.

Burnet, J.E. (2012) 'Situating Sexual Violence in Rwanda (1990–2001): Sexual Agency, Sexual Consent, and the Political Economy of War' *African Studies Review* Vol. 55, Issue 2, pp 97-118.

Tryggestad, T.L. (2009) 'Trick or Treat? The UN and Implementation of Security Council Resolution 1325 on Women, Peace, and Security' *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations* Vol. 15, No. 4, pp. 539-557.

Turshen, Meredith. 2001. "The Political Economy of Rape: An Analysis of Systematic Rape and Sexual Abuse of Women During Armed Conflict in Africa." In *Victims, Perpetrators or Actors? Gender, Armed Conflict and Political Violence*, edited by C. O. N. Moser and F. C. Clark, 55–68. London: Zed Books.

Youngs, G. (2003) 'Private Pain/Public Peace: Women's Rights as Human Rights and Amnesty International's Report on Violence against Women' *Signs* Vol. 28, No. 4, pp 1209-1229.

Human Rights Watch (1996) 'Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath.

Women2000 (1998) 'Sexual Violence and Armed Conflict: United Nations Response'

Internetpagina's

Soh, S. (2001) *Japan's Responsibility Toward Comfort Women Survivors*, geraadpleegd op 19 juli 2013, <http://www.jpri.org/publications/workingpapers/wp77.html>

Testimonies of former „Comfort Women“ from Korea, geraadpleegd op 1 juni 2013, http://koreaverband.ahkorea.com/_file/trostfrauen/Testimonies_KoreanComfortWomen_english.pdf

International Criminal Tribunal for Rwanda *The Prosecutor of the tribunal against Jean Paul Akayesu*, geraadpleegd op 20 mei 2013, <http://www.unictr.org/Portals/0/Case/English/Akayesu/judgement/actamond.pdf>

WNN Breaking (2011) 'Final Gruber Women's Rights Prize goes to Rwandan widows group', 23 juni 2011.

African Rights and Redress (2008) *Survivors and Post- Genocide Justice in Rwanda: Their Experiences, Perspectives and Hopes*, geraadpleegd op 10 mei 2013,
<http://www.scribd.com/doc/22582711/Survivors-and-Post-genocide-Justice-in-Rwanda>